

Büntető- és büntetőeljárásjogi alapelvek római jogi előzményei

1.

1. A kérdés sokkal összetettebb annál, mintsem a modern büntetőjogban érvényesülő alapelveket (általános) elveket a római jogban is megtalálható büntetőjogi jellegű elvekkel összevetve egyezőségeket és különbségeket mutassunk ki. Adódik ez abból egyrészt, hogy a látszatra azonos elvek tartalmilag nem mindig ugyanazt foglalták magukban, másrészt Rómában a törvényszövegek – az alapelveket illetően – nem voltak deklarativ jellegűek, ami azt jelenti, hogy eltérő összefüggésben, több helyről kell ezeket az elveket összeszedni, tehát ezek az elvek legtöbb esetben nem az alapelv kimondásának okából születtek, hanem a bűncselekmény kapcsán nyertek megfogalmazást. Természetszerűleg a későbbiek során a jogászok a konkrét cselekmények eldöntésénél ezeket alapelvként alkalmazták, s ez arra enged következtetni, hogy bizonyos modern büntetőjogi elvek már Rómában kialakultak, ha nem is teljesen megegyező tartalommal. A kérdést tovább színezi az is, hogy a római jogtudósok nem foglalkoztak elméleti síkon¹ ezekkel az elvekkel, hanem ezeket tudomásul véve a gyakorta megkívánta döntéseket hozták meg. Nem hisszük, hogy volt jogtudós Rómában (a preklasszikus kor végétől) aki ne tudta volna, hogy a bűncselekmények (egy kivételével) csak szándékosan követhetők el, annak ellenére, hogy ezt munkáikban sohasem hangsúlyozták. A jogtudomány nem elméleti jellegű volt, hanem a praxis adta eseteket oldotta meg.² Ebből következik, hogy az alapelvként alkalmazott büntetőjogi tételek nem elméleti eredményeként jöttek létre, hanem a praxis szülte célszerű megoldásként. Ennek ellenére nyilván nem vitatható el, hogy ezek az elvek a jogszabályokat előkészítő jogászok consiliumán alakultak ki, ha erről semmiféle vitaanyag sem maradt fenn. Vagyis ezek az elvek úgy kerültek alkalmazásra – eltérően a modern jogtudománytól –, hogy sem keletkezésük előtt, sem alkalmazásuk során elméleti vita tárgyát nem képezték³ Ezeknek a figyelembevételével kívánunk következtetéseket levonni az ókori Rómában alkalmazott – ma is meglévő büntetőjogi elvekről.

¹ Pólay E., A római jogászok gondolkodásmódja. (Bp, 1388) 207. A szerző részletesen kifejti, hogy a római jogászok a gyakorlatban érvényesülő szabályok indoklására nem készítettek elméleteket, a kazuisztikából ez következett. Ez azonban mitsem von le a római jog értékéből.

² Lásd Pólay, i.m. 207.

³ A kérdést mélyrehatóan elemzi U. von Lübtow (Die Aufgaben des römischen Prätors auf dem Gebiet der Zivilrechtsflege. St. A. Biscardi IV. Milano, 1984. 361. és köv.), aki a jogászok tevékenységét vizsgálja a jogszabályalkotás területén a praetor mellett működő consiliumban.

2. A római jog irodalmában általában érvényesül az a felfogás, hogy a római magánjog a precízen kidolgozott megoldásai, mindenre kiterjedő magas szintű döntései, a magánéletviszonyokat teljes egészében felölelő rendszere és szabályai folytán szinte majdnem minden európai ország magánjogának az alapjává vált.⁴ A jogi fogalomrendszert a jogi nyelvezetet a jogviták megoldásait olyan magas szinten adja, hogy ettől jobban a mai korban sem lehetne elkészíteni. Ezzel szemben a római büntetőjognál olyan kép alakult ki, hogy az a maga kidolgozatlanságában nem is szolgálhatott mintául az európai országok büntetőjogának.⁵

Való igaz, hogy Jusztinianusz császár legnagyobb törvényművében a Digestában az ötvenből szorosan véve csak két könyv (47-48) tartalmaz büntetőjogi szabályokat. Ez terjedelmét tekintve az egész anyagnak mintegy 1/14-ed része. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk itt azt, hogy a magánjogi rész esetjogi jellegű, ezzel szemben a bűncselekményekről szóló fejezetek szabály és esetjogi jellegűek, amiből egyértelműen következik, hogy a tételes joganyag kisebb részt tesz ki mint az esetjog. Természetesen emellett az sem hanyagolható el, hogy a minden életviszonyt felölelő *ius privatum* sokkal nagyobb terjedelmű kell hogy legyen mint a büntetőjog.

E formai ismérveken túl azonban nem lehet tagadni, hogy a római magánjog sokkal kidolgozottabb, mint a római büntetőjog.⁶ Ennek ellenére magunk is osztjuk Zlinszky⁷ álláspontját, miszerint a legtöbb büntetőjogi alapelvünknek megvolt a római jogi előzménye, illetve a ma általános büntetőjogi elvként kezelt tételeket a római jog alkalmazta, ezek a büntetőjogi, illetve büntető eljárásjogi szabályokban, az egyes bűncselekmények fogalmában megtalálhatók.

Ennek bemutatására készült ez a tanulmány.

II.

1. Az előbbieken kitűzött cél megvalósítását nehezíti továbbá még az is, hogy Rómában kétféle büntett csoportot ismertek; a deliktumokat (magánbűncselekmények) és crimeneket (közbűntettek). A történeti fejlődés során a crimenek köre bővült. Az idők folyamán bizonyos összeolvadási folyamatot is észlelhetünk, ennek ellenére mindvégig megmaradt e kettősség. (A Digesta 47-es könyve a deliktumokat a 48-as crimeneket tárgyalja.) A Codexban viszont együtt szerepelnek a 9. könyvben.

A mai fogalmaink szerint mindkét csoport a büntetőjog körébe tartozik. A kettő között a különbség a következőkben rögzíthető. A crimeneknél, az állam érdeke megbüntetni az elkövetőt, a büntetés végrehajtását is az állam biztosítja. Ezzel szemben

⁴ F. Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit* (2. kiadás 1967) 20. és köv.; R. Knütel, *Römisches Recht und deutsches Bürgerliches Recht. (Die Antike in der europäischen Gegenwart/Veröff Joachim Jungius Ges. Wiss.)* Hamburg 1983. 43–70. p.; M. Kaser. RPRI2 1. és köv., 10. és köv.

⁵ A legjelentősebb kézikönyvek is a magánjog egyik fejezeteként tárgyalják a római büntetőjogot, és közbűncselekményekről alig ejtenek szót, a büntetőjogi elvek szóba sem kerülnek. Lásd így Kaser, RPRI2 609–634. Kaser is csak a magánüldözésű bűntettekkel foglalkozik. B. Albanese, *Synt. Arancio-Ruiz* (Napoli, 1964) 104. és köv.; Kunkel/Mayer-Mally, *Römisches Recht*. 358–376. Csak a magánjogi deliktumokkal foglalkozik. E. Albertario, *Delictum e crimen* (Milano, 1924).

⁶ Ha csak a jusztinianuszi kodifikáció anyagait vesszük figyelembe, akkor rögtön kiderül (Codex, Inst. Digesta), hogy kb 1000 oldal a magánjogi anyaggal szemben a büntetőjogi részek mintegy 70 oldalt tesznek ki, de ennek is a nagy része a magán deliktumokkal foglalkozik.

⁷ Zlinszky J., *Római büntetőjog*. (Budapest, 1992) 165 és köv.

a deliktumoknál elégtétel-jellegű bírságot kell fizetni a sértett számára, amivel a sértett bosszújoga kielégítést nyer.⁸

Az előbbi ügycsoport e célra felállított büntető bíróságok előtt folyó eljárásban nyer eldöntést, az utóbbi viszont a rendes magánjogi ügyekkel foglalkozó bíróságok előtt kerül eldöntésre, tekintettel arra, hogy itt a per kártérítésre illetve kártérítés jellegű bírságra irányul.

Annak ellenére, hogy két külön büntett kategóriáról beszélhetünk a rájuk vonatkozó szabályozás majdnem azonos büntetőjogi elveken alapul. A vizsgálatra kerülő büntetőjogi elvek többnyire mindkét kategóriában kimutathatók, ezért a későbbiekben nem is teszünk ilyen megkülönböztetést, hogy az egyes elvek a magán bűncselekményekre (delikta) vagy a közbűncselekményekre (crimina) vonatkoznak.

2. Mint ismeretes, a középkorban előbb megindult a büntetőjog kodifikálása Európa-szerte, mint a magánjogé. A létrejövő büntető törvénykönyvekhez elsősorban a természetjogászok fűztek kommentárokat, a bűncselekményről és az ehhez szorosan hozzátartozó büntetésről.⁹ Kialakult a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elve. Ez így egyik formában sem nyert megszövegezést Rómában. Ennek ellenére mindkét elv létezett. Eszerint jártak el, eszerint éltek.

Róma legrégebbi írásban foglalt törvénye a XII. táblás t. különböző bűncselekményeket sorol fel és ezeknek a büntetését is adja (8-as tábla). Különösen lényeges a testi sértés és a lopás büntetnének sokrétű szabályozása. A dolog rongálásról készül a lex Aquiliaval kapcsolatban (Kr.e. 286) mondja Ulpianus (D. 9. 2. 1.), hogy minden korábbi törvényt, amely a dolog rongálást szabályozta lerontott (derogavit) így a XII. t. törvényt is. Gaius írja (D. 9. 2. 4), hogy már a XII. t. törvény megengedi az éjszaka tettenért tolvaj megölését.

A Digestában (47-48 könyv) felsorol bűncselekményeknél mindig utalás van arra, hogy melyik törvény alapján, avagy az edictum szövege szerint, illetve melyik császár rescriptuma alapján kell így és így eljárni. Macer felsorolja (D. 48.1.1.) azokat a törvényeket, amelyek a közbűncselekményeket szabályozzák. A Digesta egyetlen könyvében sem fordul elő a magánjognál az, mint ahogy ez a 48. könyvben megtörtént, hogy a címek egy-egy törvény alapján tartalmazzák a bűncselekményeket.¹⁰ (De lege Pompeia, de parricidiis. D.48.9.)

A jogászok eltérően a magánjogi intézményektől, ahol álláspontjukat úgy mondják el, hogy maga az a jogszabály, itt a bűncselekményeknél a törvény (edictum, császári kézirat) szövegét ismertették és ehhez fűzték magyarázatukat.

Lege Corneliae de sicaris et veneficiis tenetur, qui hominem occiderit (Marcianus. D.48.8.1 pr). Aki embert öl, büntetessék a lex Cornelia értelmében.

Hac lege tenetur, qui... vim fecerit (Scaevola D.48.7.2)

A törvény szerint büntetni kell, aki erőszakot alkalmaz.

Lege Julia de vi publica tenetur, quia arma tela domi suae (Marcianus. D.48.6.1). A köz elleni erőszakról szóló lex Julia szerint büntetendő aki lakóházában fegyvert tart...

⁸ Kaser, RPR12 610.; Kunkel/Mayer-Mally RR. 362. H. Honsell, Römisches Recht (Berlin Heidelberg New York London Párizs Tokyo, 1988) 109.

⁹ Zlinszky, i.m. 155. és köv.; L. Vacca, Delitti privati e azione penale nel principato. ANRW II 14., 684.

¹⁰ A Digesta és a Codex magánjogi joganyagában a jogász és a császár beszél egy-egy kázus kapcsán, ezzel szemben a bűncselekményeknél mindig magát a törvényt idézik.

Maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum... (Ulp. D.48.4.1.1). Felségsértés az a bűntett, amikor a római nép ellen, vagy annak biztonsága ellen...

Non omnia iudicia, iu quibus crimen veritur, et publica sunt sed ea tantum, quae ex legibus iudicorum publicorum veniunt (Macer. D.48.1.1) Nem minden bűncselekmény esik közüldözés alá, hanem csak azok, amelyeket a törvényeink annak minősítenek; így... s felsorolja Macer a vonatkozó törvényeket.

Az elmondottakból nem nehéz azt a következtetést levonni, hogy egy magatartást csak akkor tekintettek bűncselekménynek ha azt a törvény úgy rendelte.¹¹

Ami a nulla poena sine lege elvet illeti, az eredmény még kézzel foghatóbb.

A deliktumok minden fajtájánál pontosan előírja a törvény a pénzbüntetés mértékét (furtum, iniuria, dominium iniuria datum, vibon orum raptorum) ami a dolog értékének rendszerint többszöröse, de az is előfordul, hogy a pénzbüntetés mértékét (ez a ritkább) a bíró becslésére bízta (iniuria). A büntetés nemét a törvény mondja meg, legfeljebb a mértékét bízta a bíróra.¹²

Egy-egy bűncselekmény büntetésének ismertetésénél a jogtudósok pontosan hivatkoznak arra, hogy melyik törvény, milyen pénzbüntetést rendel (Gaius. Inst. 3. 189, továbbá 210, 223 és így tovább)

A crimenekre nézve Paulus a következőket mondja:

Paulus libro quinto decimo ad edictum praetoris Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, poena mors aut exilium est, hoc est aquae et ignis interdictio: per has enim poenas eximuntur caput de civitate. nam cetera non exilia, sed relegationes proprie dicuntur: tunc enim civitas retinetur. non capitalia sunt, ex quibus pecuniaria aut in corpus aliqua coercitio poena est (D.48.1.2),

ha ezt kiegészítjük Ulpianus néhány forráshelyével (D.48.19.1.3.–48.19.2. pr.–48.19.6.2) akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a klasszikus jog szerint a büntetések két nagy csoportra oszthatók; capitalis (főbenjáró) és a nem capitalis (nem főbenjáró) büntetésekre. Az előbbi közé tartoznak azok, amelyek az egyént caput-jától fosztják meg: élet, rabszolgává válás, állampolgárság elvesztése, míg az utóbbihoz a pénzbüntetés és a testi fenytés.¹³ A Digesta 48. könyvének 19. titulusra sorra veszi a bűncselekményeket abból a szempontból, hogy milyen büntetéssel sújtandók. Ezt megelőzően is (az 1-től a 18. titulusig) az egyes bűncselekmények külön bemutatásánál is szó esik a büntetésről. Azt a lehetőséget a bírónak meghagyván, hogy halálbüntetés helyett állampolgárság vesztés büntetést szabjon ki, ami száműzetés (exilium) formájában történt.

A római jogi rendelkezések nem hagytak kétséget a nulla poena sine lege elvének következetes alkalmazásáról.¹⁴

3. Ami a jogellenesség és a vétkesség kérdését illeti, a communis opinio szerint a római jogtudomány nem tett éles különbséget a két fogalom között.¹⁵

¹¹ A magánjog területén a jogászok a legjobb tudásuk szerint mondták el véleményüket a konkrét ügyről, büntetőjogban legfeljebb a jogszabály és a konkrét eset összevetését végezhette el a jogász.

¹² Némileg más a véleménye Zlinszkynek a nulla poena sine lege elvet illetően. i.m. 85. és köv.

¹³ Vess össze Brósz R., Gaius (Budapest, 1990) 138. old. 1 jz.; Honzell, i.m. 109.; H. Hausmaninger–W. Selb, Römisches Privatrecht (Wien–Köln–Weimar, 1991. 6. kiadás) 343. Vacca, i.m. 685. és köv.

¹⁴ Lásd Zlinszky, i.m. 54. jz.

¹⁵ Kaser, RPRI2 505.; Kunkel/Honsell, RR 232.

Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a jogászok tudatában ne élt volna a jogellenesség és vétkeesség kategóriája. Általában nem volt szükség a két fogalom szembeállítására, az a kázusokból kitűnt, hogy a jogász a jogellenességről, avagy a vétkeességről beszél.¹⁶

A források szerint – ebből néhányat kiemelve – egyértelmű a jogellenesség fogalma.

Contra legem facit, qui id facit, quod lex prohibet (Paulus. D.1.3.29).

Generaliter iniuria dicitur omne, quod non iure fit (Just. 4.4. pr).

Sed quod non iure factum est, hoc est contra ius (Ulp. Coll. 7.3.4).

A többféle megfogalmazású, de azonos tartalmú szövegek szerint ami a jogrendbe (törvénybe) ütközik az jogellenes. Mégpedig a római büntetőtörvények tilalmat tartalmaztak arra nézve, hogy a polgár mit ne tegyen. Gaius azt mondja *at qui... quadrupem vel pecudem iniuria occiderit* (D. 9.2.2. pr) ha valaki igásbarmot jogtalanul megöl ... az ennyit és ennyit köteles fizetni.

Marcianus a lex Cornelia szövegét idézi: *Et qui hominem occiderit, punitum...* (D.48.8.1.1) ... aki embert öl, büntessék meg.

Quod si ... contra hauc legem ... punitur, aki a törvénnyel szemben ... büntetessék. (Modestinus, D.48.14.1.1).

... *per iniuriam ... hac lege teneri eum qui id fecerit* (D.48.7.3.2. Macer), aki jogellenesen így cselekszik, ezt a törvény kötelezi.

A lex Julia értelmében köteleztetik ... *quia arma* mert fegyverrel (Marcianus. D.48.6.1)

Et eum, qui puerum iugenum rapuit, puniendum (Ulp. D.48.6.6). Azt, ki szabad gyermeket rabol, meg kell büntetni.

Összevetve a fentebb idézett általános szabályokat az egyes bűncselekmények tényállási elemeivel a következőket állapíthatjuk meg. Aki a törvénnyel szemben cselekszik az jogellenes magatartást tanúsít, az egyes tényállások a törvénnyel ellentétes magatartásokat tartalmaznak, ezek a magatartások jogellenesek, tehát büntetendők.¹⁷

A vétkeesség, pontosabban mondv a büntetőjogi bűnösség kérdése forrásaink alapján egyértelműen kimutatható.¹⁸ A római jog irodalmában érvényesülő *communis opinio* szerint Rómában a bűncselekmények – a fejlett jogban – csak szándékosan voltak elkövethetők, ez alól egyetlen kivétel a dologrongálás esete, amelynél a gondatlanságot is büntették.¹⁹

Ezt a tévelt a Digesta szövegekből nem nehéz kimutatni. A cselekmény leírása – mai kifejezéssel élve a tényállás – magában foglalja a szándékos magatartás elemeit.

Példálódzó jelleggel a következőket emelnénk ki

Furtum est contractatio rei frandalosa lucri faciendi... (Paulus. D.47. 2.1.3).

Lopás büntettét követi el az, aki a dolgot gonosz szándékkal haszonszerzési célból megragadja.

¹⁶ H. Hausmaninger, Das Schadeneratzrecht der lex Aquilia (Wien, 1990) 19.; Marton G., A polgári jogi felelősség (BP., 1993) 132. és köv. A kéziratot kiadás alá rendezte Zlinszky János.

¹⁷ Th. Mommsen, Römisches Strafrecht (Leibzig, 1987) 86. és köv.; Marton, Furtum 58 és köv.

¹⁸ Marton, Furtum 59. és köv.; Vacca, i.m. 693.

¹⁹ Hausmaninger, i.m. 25. és köv.; Kunkel, SZ 49 (1929) 158. és köv.; Kaser RPR12 504.; Hausmaninger-Selb, i.m. 348.

Si cui dolo malo ... bona ... rapta esse ... (D.4.7.8.2 pr. Ulp.). Ha valakinek a javait szándékosan elrabolják.

cuius dolo malo sepulchrum violatum (D. 47.12.3 pr. Ulp.) szándékosan sírgyalázást követ el.

... *quia adulterium sine dolo malo non committitur* (D. 48.5.44. Gai.), mert a házasságtörés rossz szándék nélkül nem követhető el, *dolo malo incendium factum erit*, ... (Marcianus D. 48.8.1. pr) ... *qui uxorem depreheusam in adulteria occidit* (Marc. D.48.8.1. 5), aki a házasságtörésen rajtakapott feleségét megöli ... *si liberum hominem emptor sciens emerit, capitale crimen* ... (D. 48.15.1) aki szabad embert, tudta, hogy szabad, megvési, főbenjáró bűncselekményt ... *qui ... in testamento sciens dolo malo falsum signavit* (Ulp. D.48.10.9.3).

A bemutatott esetekből megállapítható, hogy a törvény vagy kifejezetten használja a tudva gonosz szándékkal kifejezést, vagy a cselekmény leírásából következik a szándékos büntetendő cselekmény.

Világosan kifejti a szándékosság kritériumát Paulus az orgyilkosokról szóló lex Corneliával kapcsolatban.

In lege Cornelia dolus pro facto accipitur. neque in hac lege culpa lata pro dolo accipitur (D.48.8.7).

A lex Corneliánál a szándékosság benne van a cselekményben. Ennél a törvénytől a culpa lata-t (durva gondatlanság) nem lehet a dolushoz számítani.

Paulus magyarázata egyértelmű. Az orgyilkosságot büntető törvény esetében az elkövetési magatartás fogalmi eleme a szándékosság. Ennél továbbmegy amikor azt mondja, hogy e törvénytől a culpa lata-t nem lehet a szándékossághoz hozzászámítani. Hogy kerül ez ide? Éppen Paulus mondja a magánjogi jogviszonyok területén a culpa lata dolusnak számít. Vagyis a durva gondatlanságot, a nagyfokú hanyagságot úgy kell kezelni, mintha szándékosan okozták volna a kárt. A mulasztás oly nagyfokú, hogy felér egy szándékos magatartással.

Magna culpa dolus est (D.50.16.226).

Paulus regulája a magánjog területén elfogadható²⁰ – de éppen ő figyelmeztet, hogy a bűncselekményeknél ez az elv nem érvényesül, itt csak a szándékos magatartás a bűnös magatartás, csak az büntethető.

Mint említettük a dologrongálás gondatlanul is elkövethető. Erre nézve tekintsük át a következő forrásokat.

Damni iniuriae ... hominem ... quadrupem ... iniuria occiderit ... Iniuria autem occidere intellegitur, cuius dolo aut culpa .. (Gai. Inst. 3. 210–211)

... *nam alioquin non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac lege tenetur* ... (Inst. 4.3.4)

Az első szöveg Gaius, míg a második Justinianus Institutio könyvéből való, mindkettő a dologrongálást taglalja, s mindkettőben gondatlanságból keletkező kárnál megállapítást nyer a bűnösség. Ezt követően mindkét Institutio könyv kázusokat sorol fel, amikor is a bűncselekmény gondatlan változatát taglalja.

Sok tanulság levonható Marcianus egyik esetéből, amely azt veti fel, hogy hogyan lehet a bűncselekményeket elkövetni.

²⁰ W. Arangio-Ruiz, Responsabilità Contrattuale in diritto romano², Napoli, 1933) 252.; M. Talamanca, Culpa civile. Enciclopedia del diritto. Estratto (Milano, 1960) 4 és köv.

Delinquitur aut proposito aut impetu aut casu. proposito delinquent latrones, qui factiones habent. impetu autem cum per ebrietatem ad manus aut ad ferrum venit: casu vero, cum in venando telum in feram missum hominem interfecit (D. 48.19.11.).

Bűncselekményt el lehet követni szándékkal, hirtelen felindulásból (indulatból) és véletlenül.

Majd mindhárom fogalmat tovább magyarázza.

Szándékkal követik a bűncselekményt a latrok, akik kifejezetten azzal a céllal támadják meg a kiszemelt áldozatot, hogy őt megöljék, javait elvegyék. Ez a foglalkozásuk. Ezt a magatartást nevezhetjük előre megfontolt szándéknak is.²¹ Az út szélén lesben állva (előre megfontolt szándék) lecsapnak az arra jövőkre (C.2.27.1)

Az erős vagy hirtelen felindulásból (impetu) elkövetett tett is szándékos magatartásnak minősül. Ugyanis az ki ital hatására (részegen) tettelegességet követ el, vagy fegyvert használ Marcianus szerint cselekménye büntetett lesz. Így az italos állapot nem mentesít. Persze különbséget tesznek a jogászok az előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölés büntetése (halál, vagy száműzetés) és az erős felindulásban elkövetett emberölés büntetése között. Marcianus az utóbbiról így vélekedik:

... qui uxorem depreheusam in adulterio occidit divus Pius leviozem poenam irrogandum esse scripsit (D. 48.8.1.5).

Pius császár leirata szerint, ha a férj a feleségét házasságtörésen kapja és megöli, enyhébben büntetendő.

Míndezekből nem lehet vitás, hogy a bűnösség vizsgálatánál a római jogászok különbséget tettek előre megfontolt szándék és hirtelen felindulásban elkövetett szándékos magatartás között.²²

Érdekes következtetés levonására alkalmas Marcianus harmadik fordulata szövegünkben. Véletlennek tekinti azt az esetet, amikor vadászat közben a vadra dobott fegyver embert talál és öl. Nem vitás egy szándékos magatartás (a fegyver eldobása) véletlenszerű eredményt hoz (az arra járó halála). Az eredmény szempontjából nem minősíthető az eset másképpen csak véletlennek, az elkövető (elvéto) nem akarta az eredményt. A modern jog ezt aberratio ictus néven (elvétes) ismeri és bünteti. Rómában is büntették, mint ahogy erre számtalan példát találunk. Azonban nem mint emberölést büntették, hanem a damnum iniuria datum a dologrongálás szabályai szerint, ugyanis mint fentebb láttuk a dologrongálás gondatlanul is elkövethető. Az esetet gondatlannak minősítették, ugyanis számolnia kellett volna az elvétoének, hogy a célba vett helyett a mellette állót találja el.²³ Végül is van egy másra irányuló szándékos cselekmény, véletlen eredmény, s gondatlanságból adódó büntetés (aberratio ictus)

Az elvétéssel kapcsolatban több jogeset található Ulpianusnál (D.9.2.6), valamint Jusztiánus Institutio könyvének a lex Aquiliáról szóló részben (4.3.2.5)

Érdemesnek tűnik ezzel kapcsolatban Paulus egyik jogesetét megvizsgálni:

Sed si defendi mei causa lapidem in adversarium misero, sed non eum, sed praetereuntem percussero, tenebor lege Aquilia (D.9.2.45.4).

²¹ Zlinszky, im. 37. és köv.; Kunkel/Honsell, i.m. 233.

²² A. Wacke, Zum dolus Begriff der actio de dolo. RIDA 27 (1980) 354 és k. A szerző egy többáryalató dolusképet fest meg. Lásd még G. Mac Cormack, Juristic use of the Term Dolus: Contract. SZ 100 (1983) 547. és köv.

²³ Ch. Wollschläger, Eigenes Verschulden des Verletzten. SZ 94 (1976) 127. és köv.; Hausmaninger, i.m. 28.

A támadóval szemben védekezésként követ dobok, de nem a támadót találom el, hanem a mellette elmenőt ütöm le vele, akkor a lex Aquilia alapján felelek.²⁴ Az eset azonos az előzőekben tárgyalttal. Sémája; szándékos cselekmény, véletlen eredmény, gondatlanságból adódó felelősségre vonás, nem emberölés, hanem rongálás minősítéssel. A felelősségre vonás alapja: az elkövetőnek számolnia kellett azzal, hogy mást talál el, ügyetlen volt, gondatlan volt a cselekmény végrehajtásában.

Az elmondottakból megállapíthatjuk, hogy a római jogászok nagyfokú distinkció képességgel rendelkeztek a bűnösség megállapításánál, s pontosan ismerték az elvétés fogalmát.

4. Amíg a magánjog területén²⁵ a jogellenesség és a vétkenesség kérdését a jogászok nem választották el élesen egymástól, addig a jogellenesség és a bűnösség kérdése a büntetőjogi normáknál sokkal jobban elválik egymástól az eddigi vizsgálataink alapján. Most nézzünk meg néhány további olyan szabályt ami a kérdést még jobban megvilágítja.

Kizárja a jogellenességet az önvédelem, a végszükség, a felettes parancsa és a magisztrátusi tisztség viselése alatt elkövetett cselekmény, a sértett beleegyezése, illetve a sértett el nem hárítható magatartása.

a) Önvédelem kérdésében számos világos forráshely áll rendelkezésünkre, annak ellenére, hogy a római jogászok a technikus értelemben fogalmat nem adtak.²⁶

Gaius hivatkozik XII táblás t-re (D. 9.2.4.1), amelynek a szövege a következőképpen hangzik: *Si nox furtum faxsit, si im occisit, iure cesus esto* (8.12) az éjszaka tetten ért tolvaj megölése jogszerű.

Gaius szerint az éjszaka támadó rablót meg lehet ölni ez megfelel a természetes észszerűségnek... nam adversus periculum ratio permittit re defendere (D.9.2.4. pr.) ha meg kell magunkat védeni. Ugyancsak a ius naturalera hivatkozik Ulpianus: *Vim vi repellere licere* Cassius scribit idque ius naturae comparatur (D.43.16.1.27). Még általánosabban fogalmaz Paulus: *vim enim vi defendere omnes leges omniaque iura permittunt* (D. 9.2.45.4) minden törvény minden jog az erőszak visszaverését korlátlanul megengedi.

Emellett még számos forráshely hasonlóképpen foglal állást (Ulp. 43.16.3.9. Ulp. 4.2.12.1. C. 9.16.2. Inst. 4.3.2), ami meggyőző bennünket arról, hogy az önvédelemből történt emberölést a rómaiak nem tekintették jogellenesnek, sőt ennek még természetjogi alapon szociáletikai jogszerűséget adtak.²⁷

b) Nem tekintik a források jogellenesnek azt az eljárást sem, ha valaki végszükségben úgy cselekszik, hogy ezzel másnak kárt okoz. (más vagyonában kárt tesz) Végszükség más vagyonában való károkozásra vonatkozik.

Tűz esetén a szomszéd dolgait megrongálhatja elhárítás érdekében ... quoniam nullam iniuriam aut domnum dare videtur (Ulp. D.43.24.7.4.)²⁸

A szél egy hajót a partmenti halászhálók közé sodort, a hajót csak a hálók szétszakításával lehetett kiszabadítani, a cselekményt nem tekintették jogellenesnek, *si nullo alio modo ... explicare se potuit nullam actionem dandam* (Ulp. D.9.2.29.3).

²⁴ Zlinszky, i.m. 163.

²⁵ Kaser, RPR12 505 sz.; Kunkel/Honsell, RR 232.

²⁶ A. Wacke, Notwehr und Notstand bei der aquilisen Haftung. S 106 (1989) 474. és köv.; Diószdi Gy., Vim vi repellere licet. Acta Universitatis Wratislaviensis 11. Autiquitas (Wrocław, 1963) 187. és köv.

²⁷ A. Wacke, Notwehr. 474 és köv.; Honsell, i.m. 113.

²⁸ Hausmaninger, i.m. 22.

Számos példát hoznak fel a szerzők a háziállatok természetellenes vadsága elleni közbelépésre – ami nem minősül jogellenesnek (Pomponius D 9.2.39)

Általában ha olyan eseményről van szó, amikor az eljáró szorult helyzetében mást nem tehet, magatartása nem jogellenes ... *nec enim iniuria hoc fecit, qui re tueri voluit cum alias non posset* – mondja Ulpianus (D. 47.9.7.29)²⁹ azonban, ha a szükséghelyzetet az eljáró maga idézte elő hanyagságával, akkor erre nem hivatkozhat, a károkozásért felelős (si culpa nautarum id factum esset Ulp. D.9.2.29.3.).

c) Nem jogellenes a cselekmény, ha elkövető parancsra cselekszik.³⁰

... *is damnum dat, qui iubet dere, eius vero nullo culpa est cui parere necesre sit* (Paulus D. 50.17.169 pr)

ha valaki előjárója parancsra cselekszik, nem felelős a bekövetkezett vagyronrgálásért.

Javolenus egy olyan esetet mutat be, amikor egy szabad ember más parancsára egy harmadik személyen tetteles személyisértést (kézzel megverni) követ el, ellene nem lehet eljárni, ha felette a másiknak parancsadási joga volt³¹ (D. 9.2.37 pr)

d) Nem jogellenes a törvény értelmében a köz érdekében eljáró személynek a magánosok érdekeit sértő magatartása³² – mondja Ulpianus. *is qui iure publico utitur, ... non habet iniuriam* (D. 47.10.13.1) Ugyancsak Ulpianus mondja, hogy a hivatallal szemben tanúsított ellenállást erőszakkal megtörheti és ha így kárt okoz nem lehet ellene eljárni (D.9.2.29.7). További forráshelyek is tanúskodnak az eljáró hivatalnok nem jogellenesnek minősülő eljárásáról (Ulp. D.18.6.14. D.9.2.29.7. D.43.24.7.4)

e) A sértett beleegyezése is kizárja a jogellenességet *quia nulla iniuria est, quae in volentem fiat* – mondja Ulpianus (D.47.10.1.5).

Nem minősül az sem iniuriának e körön belül, ha rabszolgákat uruk beleegyezésével versenyszerű bajvívásra összeengedik és közülük egyik vagy másik holtan marad a küzdőtéren. itt csak dologrongálásról beszélhetünk. Ulpianus kizárja a jogellenes károkozást, mert dicsőség okából küzdöttek egymással (*quia gloriae causa et virtus non iniuriae gratia videtur damnum datum*). (D.9.2.7.4)³³

f) A sértett el nem háriható magatartása ugyancsak kizárja a jogellenességet.³⁴ Jusztinianusz Institutio könyvében (4.3.3-5) találunk több olyan esetet, amikor valaki olyan helyen járt, ami balesetveszélyt rejtett magában. Így, például katonák számára fenntartott gyakorlótér, vagy versenyszerű játszótér, magánterületen fanyesés esetében. Az oda bemenőt baleset érte, mivel a hely veszélye folytán oda nem léphetett be, a sérülés nem jogellenes, az lényegében a sérült vétkes magatartására vezethető vissza.³⁵

5. A bűnösség kizárásánál a vétőképeséget kell vizsgálnunk. Vagyis azt, hogy az elkövető képes-e belátni, hogy amit tesz az társadalom (norma) ellenes. Képes büntetőjogi szabályt betartani. Akitől ilyen magatartás nem várható el, az

²⁹ Hausmaninger, i.m. 22.; Wacke, Natwehr. 491., és k. 494.; S. Schipani, Responsabilita ex lege Aquilia (Torino, 1969) 306 és köv.

³⁰ Honsell, i.m. 113. D. Nörr, SZ 82 (1965) 95 147 jz.

³¹ Hausmaninger, i.m. 27.

³² Hausmaninger, i.m. 23.

³³ R. Wittmann, Die Körperverletzung an Freien im klassischen römischen Recht. (München, 1972) 82. és köv. 11. U. von Lübtow, Untersuchungen zum lex Aquilia de damno iniuria dato (Berlin, 1571) 119.

³⁴ Hausmaninger, i.m. 38.

³⁵ A. Wacke, Unfälle bei Sport und Spiel nach römischen und geltenden Recht. in: Stadion 1978/79. 4. és köv.

vétőképtelen.³⁶ A vétőképtelenség kizárja a bűnösséget, a beszámítási képességet. A cselekmény jogellenes, de bűnösség hiányában nem büntethető.

A kérdés tisztázására nézzük meg a következő forrásokat.

Infans vel furiosus si hominem occidit lege Cornelia non tenetur, cum alterum innocentia consilii tenetur, alterum fati infelicitas excusat (Modestinus. D.48.8.12).

Ha serdületlen vagy örült embert ölt, a lex Cornelia (a gyilkosságokról szóló törvényi rendelkezés) értelmében nem felelős – mondja Modestinus, majd ekképpen magyarázza, egyiket a szándék ártatlansága védi (a szándékosság hiánya), a másikat pedig a sors által rá mért csapás (végzettszerű szerencsétlensége) menti fel (vagyis az a tény, hogy örült, amiről nem tehet).

Modestinus regulászerű szövegének első fele a törvény eredeti szövege lehetett. Világos, pontos rendelkezés. A második felében megokolja a döntést. Kissé filozofikus, de ennek ellenére életszerű. Egyiküknél sincs meg a beszámítási képesség.

A beszámítási képesség hiányával kapcsolatban egyik legismertebb álláspont Ulpianustól származik. Felteszi a kérdés az örült felel-e a károkozásért, nem felelhet mert *cum suae mentis non sit* (nincs eszénél), *si infans damnum dederit, idem erit dicendum*. A serdületlennél (7 évnél fiatalabb) ugyanez a helyzet. És ha 7 évnél idősebb serdületlen követi el, vizsgálja a kérdést tovább. Labeora hivatkozva az a véleménye *si sit iam iniuria capax*. (D.9.2.5.2) ha képes felismerni cselekményének jogellenességét akkor felel. Vagyis az idősebb serdületlennél (14 életévhez közel) konkrétan vizsgálandó a vétőképeség.³⁷

Ugyanaz az álláspontja Gaiusnak is, aki a lopással kapcsolatban vizsgálja a kérdést.³⁸ Vajon a serdületlen, ha idegen dolgot elvesz lopást követ-e el? Lopásért a serdületlent akkor lehet felelősségre vonni, ha közel van a serdültséghez, *et ob id intellegat, se delinquere* (Inst. 3. 208) és tudja azt, hogy bűncselekményt követett el. Vagyis belátja (felfogja) tettének helytelenségét.

A kérdéssel kapcsolatban Ulpianus több jogász véleményét ismerteti. *Impuberum furtum facere posse, si iam doli capax sit* (D.47.2.23).³⁹ A serdületlen akkor képes a lopás büntetettét elkövetni, ha már tudatos ismerője cselekménye súlyának. A dologrongálásnál viszont azt is vizsgálni kell, hogy a serdületlen képes-e a gondatlan magatartást felismerni, így cselekményéről számot adni. Labeo mondja (D.472.23) *nec ope impuberis furto facto teneri eum*, a lopásnál a serdületlen tanácsadóként nem működhet közre. Vagyis az értelmileg fejlett serdületlen a lopásnál képes rossz tettét belátni, de arra nem lehet képes, hogy felbujtóként tanácsot adjon a lopás véghezviteléhez. Legalábbis nem értékelték e tevékenységét bűnös közreműködésként.

Vi bonorum raptorum actio in impuberum, qui dolo mali capax non est non dabitur (Ulp. D.47.7.8.2.19).

Ugyancsak Ulpianus mondja, hogy nem lehet rablás miatt eljárni a serdületlennel szemben, ha az nem képes a tett gonosz szándékát felismerni.

Az iniuria capax és a doli capax között nincs ellentmondás. Az első kifejezéssel Ulpianus azt hangsúlyozza, hogy a cselekmény akkor róható a serdületlen terhére, ha képes felismerni tettének a jogellenességét, addig a második esetben Gaius azt

³⁶ Lübtow, Lex Aquilia. 87.; Kaser, RPR2 504. és 620.; Kunkel/Honsell, i.m. 231. és köv.

³⁷ Kunkel/Honsell, i.m. 365. Marton, Furtum. 63.

³⁸ Honsell, i.m. 111.

³⁹ Hausmaninger, i.m. 27.

hangsúlyozza, hogy lopás esetén a serdült tudja cselekményének gonosz szándékát. Ulpianus e jogellenesség, Gaius a bűnösség fogalmával világítja meg ugyanazt a kérdést.⁴⁰

A jogászok álláspontja egységes, nevezetesen az örült és a 7 évnél fiatalabb bűnössége kizárt, még a serdült korhoz közelállónál (14 év) vizsgálni kell az illető személy értelmi képességét. Tisztában van-e azzal, hogy mit cselekszik, cselekménye társadalomellenes és akarja is azt. Ha ez megállapítható, akkor büntetőjogilag felelősséggel tartozik.

Az elmondottakból egyértelműen következik, hogy a római jogászok pontosan ismerték a jogellenesség és a bűnösség fogalmát ezt következetesen alkalmazták az egyes bűncselekményeknél. Körültekintően megállapították azokat a körülményeket, amelyek kizárják a tett jogellenességét, illetve az elkövető bűnösségét és ezeket együttesen büntethetőséget kizáró okként kezelték.⁴¹

III.

A továbbiakban nem ilyen általános elvekkel foglalkozunk, hanem kisebb jelentőségű, de Rómában is és a modern büntetőjogban is megtalálható olyan tételeket mutatunk be, amelyek a büntetőjogi ítélkezésnek szerves részét képezik, amelyek mozaikszerűen építik fel magát a büntető- illetve büntetőeljárás jogot.

1. Ártatlanság védelme, vagy annak előzménye olvasható ki az alábbi forrásokból

... *sed nec de suspicionibus aliquem damnari divus Traianus ... rescripsit, satius enim in punitum reliqui facinus nocentis quam in nocentem damnari* (Ulp. D.48.19.5. pr.).

Ulpianus ismerteti Traianus császár leiratát: gyanú alapján nem lehet senkit elítélni, inkább maradjon egy bűnös büntetlenül, minthogy egy ártatlant elítéljenek. (Az a kisebb baj, ha a bűnös szabadon fut, de nagyobb ha valakit ártatlanul elítélnek).

Ugyancsak Ulpianus mondja a következőket:

... *quod allegare principi velint quidque quod pro salute ipsius habeant dicere, post quae aut sustinet poenam aut non sustinet* (D.48.19.6. pr) ... a bírónak kutatni kell, mi az, amire a vádhatóság hivatkozhat és mi az, amit a vádlott mentségére mondhatnak, ami alapján vagy kimondják a büntetést, vagy elejtik a vádat.

Mind a terhelő, mind a felmentő körülményeket meg kell vizsgálni, és ha a terhelő körülmények nem nyernek bizonyítást, akkor nem lehet büntetést kiszabni.

Ulpianus szerint aki fellebbezett, még nem tekinthető elítéltnak (D.48.19.2.2).

ha nem is mondják ki a források az ártatlanság védelmét, a forráshelyek alapján akkor nagyon közelálló álláspontra juthatunk.⁴²

2. A súlyosítás tilalma, illetve a leszállás elve tükröződik Ulpianus következő szövegében:

⁴⁰ Marton, Furtum. 61 és köv. Ulpianus a személyisértéssel kapcsolatban alkalmazza az örültre és a serdületlenre az ismert szöveget: *ut puta furiosus et inpubes, qui doli capax non sit, namque hi pati iniuriam solet non facere* (D.47.10.3.1) Mind az elmebetegnél, mind a serdületlennél használják az iniuriar capax és a doli capax kifejezéseket. ugyanannak a kérdésnek két megközelítése.

⁴¹ Marton, Furtum. 63 és köv.

⁴² Zlinszky, i.m. 160 és köv.

... et sane in omnibus criminibus distinctio haec poenam aut iustam elicere debet aut temperamentum admittere (D.48.19.5.2).

Minden bűncselekménynél érvényesül az a megkülönböztetés, hogy a jogszerű (a törvény által előírt) büntetést kell kiszabni, vagy mérsékelni kell azt.

Ulpianus megállapítása az összes bűncselekménynél alkalmazott büntetésre vonatkozik, és ez két irányú a bíró a törvény előírásait (nem többet) alkalmazza, vagy mérsékli a törvény által előírtakat.

3. Egy rövid megjegyzés a büntetés céljával kapcsolatban (preventio).

Callistratus mondja, hogy az állam feladata távol tartani az embereket a bűncselekményektől, *cum enim leges omnibus hominibus aequaliter securitatem tribuant* (D.48.19.28.7), ugyanis a törvények minden ember számára egyformán biztonságot kell hogy adjanak (*generalis preventio*).

Ulpianus ugyancsak ilyen értelemben beszél a büntetés megelőző hatásáról: sed multa exstant exempla igen sok példa mutatja a bűnösöket meg kell büntetni (utrum punire eos debeat), hogy az elrettentő példa alapján kevesebben bűnözzenek (ut exemplo deterruti minus delinquant ... D.48.19.6.1).

A társadalom biztonsága érdekében a bűnösöket büntetni kell, az elrettentő büntetéssel az embereket vissza lehet tartani a bűnözéstől.⁴³

Demosthenes mondja, hogy nem elsősorban a bűnösön végrehajtott testi fenytés, (elrettentő megkorbácsolás) hanem a meggyalázás, az emberek megvetése az amely visszatartja a vétkezőt (Saturninus. D.48.19.16.6) (*specialis preventio*).

4. A távollévőt nem lehet elítélni büntető ügyben Trajánus császár leirata szerint (Abseutem in criminibus damnari non debere ... Ulp. D.48.19.5. pr). Ha azonban bírósági idézésre, hatósági parancsra (quasi elővezetés elrendelése esetén) makacs módon távol marad valaki, akkor le lehet folytatni az eljárást, ha lehetséges előbb pénzbüntetést kell alkalmazni, de ha a büntett bebizonyosodik, minden büntetés, még a halál is kiszabható. Ulpianus felveti a gyanúsított nem tud védekezni (potest quis defendere haec non esse contraria) nem tud ellentmondani, de ennek ellenére el kell vele szemben járni.⁴⁴

Elsősorban itt olyan személyekről van szó, akik a súlyos büntetéstől félve szándékosan maradnak távol. Az nem lehetséges, hogy a távolmaradásukkal megússzák a dolgot.

5. Nehéz összehasonlítást tenni egy-egy bűncselekmény törvényi tényállásának ókori, illetve modern meghatározása között. Ennek ellenére az a véleményünk, hogy némely esetben ma sem tudjuk ezt pontosabban megszövegezni. Példálódzó jelleggel kívánunk néhányat bemutatni.

a) *legis Corneliae... capite quinto, qui venenum necandi hominis causa fecerit vel vendiderit, vel habuerit, plecitur. Eiusdem legis poena adficitur, qui in publicum*

⁴³ A római források elrettentő büntetésről beszélnek, de mint mondják, annak érdekében, hogy visszatartsák az elkövetőket, és az embereket. nem lehet vitás, hogy az ókorban könnyebben kiszabták a büntetést, még a halálbüntetést is. Soha véget nem érő vita korunkban a halálbüntetés eltörléséről sohasem fog eredményre vezetni. Két érv ütközik itt, mindig az alapján rendelkezik a törvény, hogy melyik jut a politikában előnyhöz. A társadalom szemszögéből nézve helye lenne a preventio alapján a büntetésnek. Humanitárius okok viszont az eltörlést indokolják. Soha el nem dönthető, hogy melyik elv érvényesülése szolgálja a társadalom érdekét.

⁴⁴ A döntés érthető, hisz az óriási kiterjedésű Birodalomban a szökésben lévő nem mindig lehetett elfogni. Az pedig, hogy szökése miatt büntetlen maradjon egy jogállamban elviselhetetlen lett volna.

mala medicamenta vendiderit vel hominis necandi causa habuerit (Marcianus. D.48.8.3.1).

A lex Cornelia 5. fejezete szerint, aki emberölési célzattal mérget előállít, vagy elad vagy magánál tart, büntetendő.

A második fordulat:

E törvény szerint büntetendő az, aki rossz gyógyszert (mérget) nyilvánosan forgalmaz, vagy emberölési célzattal magánál tart (nyilvános helyen).

A törvényalkotó figyelme szinte majdnem minden lehetséges elkövetési magatartásra kiterjedt.

b) *Furtum est contrectatio rei fraudolosa lucri faciendi gratia ...* (Paulus. D.47.2.1.3) Lopás büntetett az, aki egy idegen dolgot bűnös szándékkal haszonszerzés okából elvesz (elragad)

A lopás büntetnének monografikus feldolgozását adta Marton,⁴⁵ aki művében mindenre kiterjedő precízséggel mutatta be a furtumot mint bűncselekményt.

c) Gaius a személyisértés minden formáját említi tényállásában (ember verése, szidalmazása, rossz hírének keltése, gúnyirattal megszégyenítése (Inst. 3. 220.)

Sokkal inkább érdekes a büntett minősített esetének a bemutatása.

Artrox autem iniuria aestimatur vel ex facto quis ab aliquo vulneratus aut verberatus fustibusque caesus fuerit; vel ex loco, velut si cui in theatro aut in foro iniuria facta sit; vel ex persona, velut si magistratus iniuriam passus fuerit, vel senatori ab humili persona facta sit iniuria (Gai. Inst. 3. 225).

A személyisértés durvának minősül a cselekményre, a tethelyre, illetve a személyre tekintettel.

– ha valakit bottal ütlegeltek, illetve megsebesítettek

– ha valaki ellen a színházban, vagy a fórumon követtek el személyisértést

– egy főhivatalnok, vagy egy szenátor szenvedett el személyisértést.⁴⁶

Teljesen modern szabálysértés

6. Általában hajlamosak vagyunk azt mondani, hogy a rómaiak nem állítottak fel elméleteket,⁴⁷ nem rendszerezték az intézményeket. Álljon itt ennek ellenkezőjéről a következő szakasz.⁴⁸

Claudius Saturnius (D.48.19.16) mondja, hogy a bűncselekmények elkövetési magatartásai négyfélék lehetnek: cselekmény (facta), szóban (dicta), írásban (scripto) és felbujtással (consilia)

Sed haec quattuor genera considerata sunt septem modis: causa persona loco tempore qualitate quantitate eventu (uo. 16.1).

Ennél az általánosan felosztásnál hétféle körülményt kell figyelembe venni: a bűncselekmény okát (célzatát), a személyeket, a helyet, az időt, a cselekvés minőségét, a mennyiséget és az eredményt.

Ezek a körülmények azok, amelyek a bűncselekményt különböző módon minősítik. Mind a hét körülménynél részletesen példákkal magyarázva mutatja be a különbséget. A felsorolás oly plauzibilis, hogy e passzusról külön kis tanulmányt lehetne írni. A kérdés elméleti síkú megközelítése életből vett példákkal alátámasztva.

⁴⁵ A szerző valóban minden igényt kielégítően mintegy 350 oldalon keresztül feldolgozta a furtumot.

⁴⁶ Az iniuriara vonatkozó irodalmat (Kunkel/Honsell i.m. 368) teljes egészében adja.

⁴⁷ Pólay, i.m. 207.

⁴⁸ Úgy gondoljuk, hogy itt egy kicsit ellent kell mondani a Pólay-féle nézetnek, amely általánosságban igaz, azonban itt tényleg elméletileg megalapozott rendszerezésről van szó.

7. Tettesek-részesek kérdése. Mommsen⁴⁹ a római büntetőjog legjobb ismerője abból indul ki, hogy a rómaiak minden közreműködőt (tettes, felbújtó) egyformán büntettek, ezért a részességre vonatkozó modern fogalmi elemeket, kategóriákat nem ismerték.

Álláspontunk szerint a kérdés egészen másként áll mint, ahogy erre már Marton is rámutatott a lopásnál írt művében.⁵⁰ Marton kimutatta azt is a lopásra vonatkoztatva, hogy a tettes büntetése törvényileg eltérhet a bűnségédétől⁵¹ (Pl. az éjszaka tetten ért tolvaj büntetése négyszeresére megy, addig a segédé csak kétszerese.)

Gaius azt mondja (Inst. 3. 202) hogy lopásért felel az ki ugyan nem követ el lopást, de az ő segítségével vagy tanácsával történt a lopás. (cuius ope consilio furtum factum est) Példákon keresztül mutatja be a segéd szerepét (pl. valaki kiüti a sértett kezéből a pénzt, hogy egy másik elvihesse)

Hasonlóan vélekedik Ulpianus (D.47.6.2.2) a rablás esetében a felbujtóról, aki nem rabol ugyan, de a rablásért felelős (*non tantum is qui rapit, sed et qui precedente consilio...*)

Ismerte a római jog az előre megállapodást a rablásban való együttműködésre is (*homines coactus ... ut damnum daretur* U.v. 2.4). Itt már tettestársról beszélhetünk. *Si duo pluresve unum tignum furati sunt* (D.47.2.21.9) ketten egy gerendát elvisznek.

Maiestatis crimine accusari potest, cuius ope consilio dalo provincia vel civitas hostibus prodita est (Herm. D.48.4.10). Felségsértés büntetével vádolható az, kinek tettével, vagy felbujtására provincia, vagy egy közösség az ellenség kezére jutott.

A felbújtó úgy szerepel mint a büntett elkövetője.

Ulpianus a felségsértés tényállását adva (D.48.4.1.1) megjegyzi, ugyanúgy büntetendő az is, ki tettel vagy tanáccsal idézi ezt elő.

Az elmondottakból megállapíthatjuk, hogy a római jog ismerte a társtettest, a fizikai bűnségédet, a felbujtót. Kivéve a lopás egyes eseteit ezeket ugyanúgy büntette, mint magát az elkövetőt.

g) Kérdés, hogyan foglalt állást a római jog, ha valaki a sértett terhére egy alkalommal több bűncselekményt is elkövetett?

Általános szabályként mondja Ulpianus a következőket: *Nunquam plura delicta concurrentia faciunt, ut alius in punitas detur, neque enim delictum ob aliud delictum minuit poenam* (D. 47.1.2. pr.).

Több bűncselekmény nem verseng egymással, különösen úgy, hogy az egyik cselekmény büntetlen maradna: egyik cselekmény büntetése sem rontja le a másikat.

Ha rabszolgát meglopnak, majd megölik a lopás és a dologrongálás keresetével lehet élni, mert *neque altera harum actionum alterum consumit* (D.47.1.2.1) Az egyik kereset sohasem emészt fel a másikat.

Majd további példákat hoz Ulpianus, ahol megadja mindig a két bűncselekmény megvalósulása esetén a két büntetésre irányuló igényt. Így a rablás mellett, a rongálást; vagy a lopás mellett a személyesértést.

Az elmondottakból következik, hogy a római jog nem ismerte az egység, többség, halmazat modern fogalmi rendszerét, hanem a kumuláció elvén állt.⁵² Ha

⁴⁹ Mommsen, i.m. 98 és köv.

⁵⁰ Marton, Furtum 178 és köv.

⁵¹ Marton, Furtum 192.

⁵² Kaser, RPRI2 612.

valaki egyetlen cselekvősséggel több bűncselekményt valósított meg, mindegyikért büntetést szabtak ki.

Összefoglalás

A római büntetőjogi szabályok mindig is háttérbe szorultak a magánjogi anyag mellett. Az általános irodalmi felfogás szerint a római magánjog az európai jogrendszerek alapja, a büntetőjogi elvekből viszont csak kevés került át a modern világba. E tanulmány célja; bemutatni a ma élő büntetőjogi általános elvek római kori előzményét.

Forrásadatok alapján megállapíthatjuk, hogy a ma alkalmazott alapelvek nagy része közel hasonló formában érvényesült az ókori Róma büntetőjogában, annak ellenére, hogy ezeket a szabályokat elméleti úton sohasem magyarázták, de a praxisban alkalmazták.

Így érvényesült a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elv. Ismerték a különbséget és alkalmazták is a jogszabályokban a jogellenesség és a bűnösség elve között. Szinte majdnem minden modern büntethetőséget kizáró okot alkalmazták az ítékezésben. Érvényesült a súlyosbítás tilalma az ítékezésnél, alkalmazták az ártatlanság vélelmének elvét. Tényállásszerűen dolgozták ki a különböző büntetteket. Ismerték a részességgel kapcsolatban minden modern megkülönböztetést. Szinte elméleti jelleggel osztályozták a bűncselekmény elkövetésének módozatait, a cselekmény minősítésének körülményeit (*causa*, személy, hely, idő stb) A halmazati büntetés helyett a cumulatív (halmozást) alkalmazták.

Természetesen ezek a fogalmak a modern büntetőjogban változáson estek át. Alapjában véve azonban a mai büntetőjogi elvek, tételek, szabályok többnyire megtalálhatók a római büntetőjogban, ha egy kissé más tartalommal is.

IMRE MOLNÁR

RÖMISCHRECHTLICHE VORBILDER EINIGER STRAF- UND STRAFPROZESSRECHTLICHEN PRINZIPIEN

(Zusammenfassung)

Die Forschung des römischen Strafrechts war in der Wissenschaft immer ein Stiefkind, sie stand im Schatten des Privatrechts. Nach der herrschenden Lehre sei das römische Privatrecht das Mutterrecht der europäischen Privatrechtssysteme, während aus den Prinzipien des römischen Strafrechts kaum welche in die moderne Rechtssysteme überliefert geworden wären. Das Ziel dieser Abhandlung ist, auf die römischrechtlichen Wurzeln der allgemeinen Prinzipien des geltenden Strafrechts hinzuweisen.

Nach den Quellen kann man feststellen, dass der grösste Teil der heute anerkannten und angewendeten Grundprinzipien in ähnlicher Form bereits in Roms antiken Strafrecht zur Geltung kam. Diese Regeln waren zwar in der Lehre nie systematisch ausgearbeitet, wurden trotzdem in der Praxis konsequent angewendet.

So kamen die Prinzipien *nullum crimen sine lege* und *nulla poena sine lege* zur Geltung. Es war der Unterschied zwischen Rechtswidrigkeit und Schuld bekannt und berücksichtigt. Beim Urteilsfällen wurde fast auf alle – im modernen Strafrecht geltende – Strafbarkeitshindernisse Rücksicht genommen. Beim Urteilsfällen galt das Verbot der Strafverschärfung. Die Tatbestände der verschiedenen Straftaten wurden fein ausgearbeitet. Die Kriterien eines Mittäters waren auch bekannt. Die Charakteristika der Begehung eines Verbrechens wurden systematisch gegliedert, ebenso die Qualifizierung eines Verbrechens (*causa*, Person, Ort, Zeit usw.). Bei Verbrechensmehrheit war die Kumulation der Strafen üblich.

Die Bedeutung dieser Begriffe hat sich im modernen Strafrecht natürlich etwas geändert. Grundsätzlich gilt es aber, dass man aber die modernen strafrechtlichen Prinzipien bereits im römischen Strafrecht feststellen kann.